

УДК 27-23:81'25=161.2:930"18-20"

*Т. І. Котенко,
Інститут української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України*

П. С. МОРACHEВСЬКИЙ ЯК ДОСЛІДНИК ТА ПЕРЕКЛАДАЧ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ КНИГ СВЯТОГО ПИСЬМА В ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Уперше подається аналітична розвідка про вивчення постаті П. С. Морачевського та його творчої діяльності в історіографії кінця ХІХ – початку ХХІ ст. як дослідника та першого перекладача новоукраїнською мовою книг Святого Письма. Наголошується на цьому основному аспекті вивчення в українській історіографії, розглядаються й інші праці.

Ключові слова: П. С. Морачевський, українська історіографія, Святе Письмо, україномовний переклад.

Постать Пилипа Семеновича Морачевського і його україномовна творча й перекладацька діяльність у Російській імперії до кінця ХІХ ст. була під неофіційною забороною (через дію Валуєвського циркуляру 1863 р.) [1], тільки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., у зв'язку з підготовкою синодального видання Євангелія українською мовою, значний інтерес у наукових колах викликали його україномовні євангельські переклади. В радянський період особистість П. С. Морачевського також була під негласною забороною. Зі здобуттям Україною незалежності посилювався інтерес до особистостей, які своєю працею сприяли розвитку української нації, її свободі та духовності; українська мова та українські біблійні тексти почали входити в церковне життя українського суспільства. Ім'я П. С. Морачевського було повернуто із забуття.

Так об'єктивно склалося, що переважно українська історіографія висвітлює питання життя й діяльності П. С. Морачевського.

Одним із найперших опублікованих матеріалів про особистість та діяльність П. С. Морачевського є публікація головного редактора харківської газети «Южный край» (1899; з помилкою в ініціалі по батькові):

короткі біографічні відомості про П. С. Морачевського, лист до І. Г. Кулжинського 1831 р. з тогочасними віршами та уривком з нині втраченої п'єси «Сумская причудница» [2, с. 2–3].

Спеціальних праць, присвячених життю й діяльності Морачевського, небагато. Розробляються лише окремі аспекти. На початку ХХ ст., у часи українізації, інтерес до літературної й перекладацької спадщини П. С. Морачевського був пов'язаний з підготовкою на її основі синодального видання Євангелія українською мовою, у зв'язку з чим В. І. Срезневським у рукописному відділі БАН були заінвентаризовані автографи перекладів Святого Письма П. С. Морачевського 1860–1865 рр., які знаходилися в бібліотеці на тимчасовому зберіганні, допоки в Імператорській академії наук не з'явиться можливість їх опублікувати. Переклади П. С. Морачевського були включені до охоронного опису, матеріали якого видавалися В. І. Срезневським. Так, у 1901 р. з'явився перший археографічний опис Євангелія Морачевського і перша публікація уривка з Євангелія від Матвія – «Четвероевангелие в переводе на малорусский язык. Труд Ф. С. Морачевского» [3, с. 92–94]; потім ученим були подані описи Діянь святих апостолів, Апокаліпсиса (1902) [4, с. 85, 87], Псалтиря (1903) [5, с. 15–16] та перші публікації уривків з них. Археографічні описи оригіналів перекладів П. С. Морачевського були включені В. І. Срезневським у 1905 р. до окремого видання «Охранной описи рукописного отделения Библиотеки Императорской Академии наук» [6, с. 19–22 (І. А. 29), с. 37–38 (І. Б. 20), с. 39–40 (І. В. 4), с. 54–55 (І. Г. 15)], і в додатку до I відділу вперше було опубліковано зразки текстів усіх перекладів книг Святого Письма П. Морачевського: з Євангелія від Марка – перші вісім віршів гл. XVI (№ 12, с. 65–66, до видання не включено раніше опублікований при описові уривок з Євангелія від Матвія); з Діянь святих апостолів – повністю текст гл. II (№ 13, с. 66–68); з Апокаліпсиса – повністю текст гл. XIX (№ 14, с. 68–69); із Псалтиря – повністю тексти псалмів 1 та 103 (№ 15, с. 69–70).

Найпершою серйозною науковою розвідкою про П. С. Морачевського стала праця В. П. Науменка «Ф. Морачевский и его литературная деятельность» (1902) [7], в якій подано відомі на той час досліднику біографічні дані про П. С. Морачевського, про історію створення україномовних перекладів Святого Письма та спроби автора їх опублікувати, але

більше уваги приділено його літературній діяльності – російськомовним поетичним творам 20–30-х років XIX ст. Того ж року В. П. Науменком було надруковано «Сведения о четвероевангелии в переводе на малорусский язык Ф. С. Морачевского» [8] (передруковано з роботи В. І. Срезневського [3, с. 92–94]), а 1907 р. – рецензію на видання «Господа Нашого Иисуса Христа Святе Євангеліє від Матфея, славянською й українською мовою. Москва: Син. Тип. 1906» [9].

На початку XX ст., у зв'язку з підготовкою синодального видання Євангелія українською мовою, П. Г. Житецьким докладно розглядався переклад Євангелія, зроблений П. С. Морачевським. Ці та інші дослідження П. Г. Житецького склали роботу «О переводахъ Евангелія на малорусскій языкъ» (1905), в якій було подано й уривки з рукопису П. С. Морачевського [10, с. 57–60]. І завдяки високій оцінці перекладу П. С. Морачевського, наданій П. Г. Житецьким, саме цей текст було взято за основу при підготовці синодального видання, яке виходило чотирма окремими книжками, за Євангеліями, протягом 1906–1911 рр. Проте у вихідних даних до видання та в передмові до нього прізвище П. С. Морачевського навіть не згадується. Цей факт спонукав М. Комарова в 1913 р. написати роботу «П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову» [11], в якій було подано короткі біографічні відомості про перекладача та історію здійснення ним україномовного перекладу Євангелія. За основу студій М. Комарова правили власні спогади автора про його знайомство в молоді роки з автентичними рукописами перекладів П. С. Морачевського Євангелія та Псалтиря, а також дані зі статті В. П. Науменка. Працею М. Комарова була поставлена своєрідна крапка в цьому питанні. Відтоді синодальне видання, подекуди й помилково, стали називати Євангелієм Морачевського, хоча ще архієпископом Парфенієм, під редакцією якого виходило синодальне видання українського Євангелія, було вказано, що комісія під його керівництвом, окрім рукописного перекладу П. С. Морачевського, користувалася й іншим рукописним перекладом, а саме – Лободовського, а також наявними друкованими перекладами минулого (XIX – Т. К.) століття в Галичині. З кожного перекладу комісія брала те, що вважала більш правильним, а в багатьох місцях подавала свій текст. Це питання знайшло належне висвітлення в статтях О. М. Надтоки й І. В. Паська «До історії видання українського перекладу Євангелія в 1906–1911 рр. (листи

О. Г. Лотоцького до О. О. Шахматова)» (1999) [12], А. В. Стародуба «Право власності на літературну спадщину Пилипа Морачевського і видання Святійшим Синодом українського перекладу Четвероєвангелія», «Видання українського перекладу Євангелія (1905–1912) (за матеріалами архіву Московської синодальної друкарні)» (2003) [13; 14].

Після книги М. Комарова аж до 90-х років ХХ ст. в Україні не було досліджень про переклади Святого Письма П. С. Морачевського. У радянський період через ідеологічні стереотипи замовчувалася заслуга П. С. Морачевського в історії української культури та релігії – його праця над біблійними перекладами українською мовою; трохи ширше вона вивчалася в діаспорі. Лише в 1930 р. Б. Шевелівим була здійснена окрема ґрунтовна студія про літературну діяльність П. С. Морачевського «Чумаки» Филимона Галузенка й справжній автор цієї поеми» [15], а в 1939 р. переклад Євангелія знайшов висвітлення в роботі Ю. Липи «Велетенське завдання. Святе письмо рідною мовою» [16]. Тоді увагу Б. Шевеліва привернула книжка, видана в Чернігові в 1864 р., – «Чумаки, або смутні часи України. Поема у шістех піснях, співана свідком тих часів столітнім чумаком Іваном Чуприною, на ночлігах чумацьких, у 1848 року, а списана Хвилімоном Галузенком», в якій було опубліковано тільки вступ та перші дві пісні поеми [17]. У Чернігівському державному музеї Б. Шевелівим було знайдено макет у двох книгах повного тексту поеми (шифри зберігання Ал 721, Ал 731) [18, с. 31, № 238, 239], проведено його дослідження та підготовлено до видання, з ґрунтовною розвідкою, зі встановленням авторства П. С. Морачевського й основних даних його життя і діяльності на основі спогадів родички Морачевського О. П. Дроздової та виявлених ним даних за архівними матеріалами. У 1968 р. уривки з поеми були включені до збірника «Українські поетиромантики 20–40-х років ХІХ ст.», в якому подавалася й коротка біографічна довідка про автора поеми, але не згадувалися його переклади українською мовою текстів Святого Письма [19, с. 529–542]. У 2001 р. текст поеми був перевиданий П. Хропом та Ф. Кейдом за чернігівським виданням 1864 р. і виданням Б. Шевеліва 1930 р., з дослідженням та адаптацією до сучасного українського правопису [20, с. 19–226]. У 2010 р. авторка даної статті віднайшла невідоме й незавершене дослідження цієї поеми В. П. Науменка (1916) та здійснила його видання [21], а згодом опублікувала й окрему розвідку [22].

У подальших студіях біографічні відомості про життя й творчість П. С. Морачевського подаються з компілятивним використанням переважно матеріалів праць В. П. Науменка, М. Комарова та Б. Шевеліва [7; 11; 15].

Тільки з 90-х років ХХ ст. життя та творча праця П. С. Морачевського отримала в українській історіографії послідовніше вивчення. Його прізвище починає включатися до довідкових видань, з поданням коротких біографічних відомостей та відзнакою його заслуги в українській культурі – першим повним перекладом Нового Завіту та Псалтиря новоукраїнською мовою середини ХІХ ст. [23; 24].

Першою окремою книжкою про життя та діяльність П. С. Морачевського стала брошура Г. В. Самойленка «Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач» (1999) [25], в якій подано переважно загальновідомі дані про П. С. Морачевського як письменника й перекладача. Вагомим у студії є додаток, до якого автором уміщено копії з архівних документів (переважно за фондами ІР НБУВ), зокрема: формулярний список П. С. Морачевського 1857 р. (с. 15–17); лист П. С. Морачевського до І. Г. Кулжинського (с. 17–35); атестат П. С. Морачевського (с. 74–76); лист академіка О. О. Шахматова до В. В. Морачевського, онука П. С. Морачевського (1907) (с. 81); лист Президента Російської імператорської академії наук Великого князя К. К. Романова до В. В. Морачевського у зв'язку з виданням Євангелія українською мовою 1911 р. (с. 83) та ін. Подані в додатку архівні матеріали важливі для встановлення біографії П. С. Морачевського, проте автором вони розглянуті загально і потребують детального аналізу. У 2006 р. книгу було перевидано під назвою «Пилип Семенович Морачевський (до 200-ліття від дня народження педагога і письменника)» [26], з окремими текстовими та ілюстративними доповненнями. Творчій долі П. С. Морачевського і його перекладам книг Святого Письма присвячено й окремі статті Г. В. Самойленка [27–29]. Зібраний ученим матеріал включений і до робіт з діяльності Ніжинської вищої школи ХІХ – початку ХХ ст. [30; 31].

За архівними джерельними матеріалами Т. І. Котенко досліджено біографію П. С. Морачевського, його діяльність як педагога, письменника, вченого, перекладача Святого Письма та глибоко віруючої людини (2010; 2011) [32–34]. Також світ побачили студії з цієї тематики Т. І. Котенко у співпраці з Л. А. Гнатенко (2011) [35]. У декількох загальних статтях

розглядається життєвий та творчий шлях П. С. Морачевського та значення його перекладацької праці для української нації: П. Хропка і Ф. Кейди (2003) [36]; В. А. Шендеровського (2006) [37], як в одноосібних, так і в співавторстві з Т. І. Котенко (2007, 2009) [38; 39] та В. Мозирським (2006) [40]. І. Корсаком написано коротке художньо-документальне оповідання про П. С. Морачевського та його переклад (2007) [41].

Уперше в 2001 р. вийшов збірник поетичних творів П. С. Морачевського «Пилип Морачевський. Твори», складений П. Хропком і Ф. Кейдом [20]: повністю текст поеми «Чумаки, або смутні часи України...» (1848) на основі публікації Б. Шевеліва; уривки з інших поем та вірші. У передмові подаються й біографічні відомості про П. С. Морачевського, проте вони є неповними і не завжди точними, переважно подані за працями В. П. Науменка та Б. Шевеліва [7; 15].

Укладанню П. С. Морачевським словника української мови за полтавським наріччям присвячена стаття Б. К. Галаса (2003) [42].

При вивченні спадщини П. С. Морачевського значна увага приділяється саме його перекладам українською мовою євангельських текстів. Розглядається перекладацька праця П. Морачевського над текстами Святого Письма як у спеціальних студіях, так і в загальних розвідках учених, присвячених питанням історії української культури, християнства, літератури та мови. Першою такою працею в незалежній Україні, коли українська мова в конфесійному вжитку стала об'єктом наукових досліджень, є стаття В. В. Німчука «Українська мова – священна мова» (1992) [43], в якій вчений також першим проаналізував рукопис П. Морачевського – переклад Євангелія від Івана – та мову відповідного тексту синодальної публікації 1911 р. у редакції єп. Парфенія та комісії. Серед перших була й робота М. Малюка «Євангеліє у перекладі Пилипа Морачевського» (1993) [44], в ній, як додаток до розвідки, подано текст Євангелія від Івана українською мовою, за синодальним виданням 1911 р. Й нині за синодальним виданням Євангелія 1906–1911 рр. проводяться дослідження євангельських текстів, зокрема мовознавчі: синтаксична організація тексту вивчалася А. Галасом [45] та Т. Мороз [46]; лексика перекладів – Т. Мороз та Л. Ткач [47].

За рукописними списками перекладів П. С. Морачевського вивчала переклади Нового Завіту Г. П. Арполенко, при їхній підготовці до публікації (робота ще не вийшла друком). Ученою була написана стаття

«Морачевський і перший повний переклад Св. Євангелія новоукраїнською мовою» (2003) [48], в якій проведено порівняльне дослідження мови рукопису Євангелія в перекладі П. С. Морачевського за копією, яка зберігається в Інституті рукопису НБУВ (ф. ХХХ, № 11), та мови синодального видання 1907–1911 рр.

Перекладам П. С. Морачевського приділена увага і в загальних студіях, які, переважно, стали доступні для вивчення тільки в незалежній Україні: І. Огієнка «Українська культура...» (1918), «Методологія перекладу Святого письма та богослужбових книг на українську мову» (1927), «Історія української літературної мови» (1949) [49, с. 69; 50, 155–156; 51], О. Лотоцького «Сторінки минулого» [52, с. 221], С. Єфремова «Історія українського письменства» (1995) [53, с. 302, 389], а також в статтях В. В. Німчука «Українські переклади Святого Письма» (2005) [54], Т. Мороз «Маловідомі сторінки історії перекладів українською мовою книг Святого Письма від середини ХІХ до середини ХХ століть» (2006) [55] та ін.

Л. А. Гнатенко та Т. І. Котенко досліджено й археографічно описано оригінали 1860–1865 рр., списки та копії перекладів книг Нового Завіту та Псалтиря П. С. Морачевського, які нині зберігаються в книгосховищах Росії та України (2007) [56].

Висвітленню постаті П. С. Морачевського, ролі й значення його україномовної перекладацької роботи в період дії Валуєвського циркуляру (1863) присвячено роботи М. Малюка «Пилип Морачевський. Спроба портрета на тлі заборон українського слова» (1993; перевид. 2006) [57; 58] та А. В. Стародуба, дослідження якого ґрунтуються на віднайдених ним архівних джерелах, – «До питання про вплив дискусії щодо доцільності видання українського перекладу Святого Письма на генезу Валуєвського циркуляру 1863 року» (2003) та «Євангеліє та циркуляр: Переклад Четвероевангелія Пилипа Морачевського як одна з причин появи Валуєвського циркуляру 1863 р.» (2006) [59; 60]; В. Статєєва «Внесок Пилипа Морачевського в розвиток біблійного стилю української літературної мови. Цензурна історія його перекладів» [61].

Історію написання та долю перекладів П. С. Морачевського, з публікацією листів з цього приводу, перекладача до І. І. Срезневського (1862–1874) подано в роботі Т. І. Котенко «Що може бути святіше для серця народу, за Слово Боже рідною мовою! ...» (2011) [62], написано й статті

про історичний взаємозв'язок Євангелія Морачевського з Пересопницьким Євангелієм середини XVI ст., про проблеми їхнього перекладу та видання (2011, 2012) [63; 64].

Отже, й донині в українській історіографії особистість П. С. Морачевського, його життя, творча, наукова та перекладацька діяльність ще недостатньо вивчені. В окремих студіях з цієї тематики основна увага приділяється постаті П. С. Морачевського як перекладача українською мовою книг Святого Письма, переважно Євангелія.

Список використаних джерел

1. Стародуб А. Євангеліє та циркуляр [Електронний ресурс]: Переклад Четвероєвангелія Пилипа Морачевського як одна з причин появи Валуєвського циркуляру 1863 р. / А. Стародуб // Високий Вал. – Чернігів, 4 вересня 2006. – <http://www.sian.ua.info/index>. – Назва з екрану.
2. Морачевский Ф. И. Из харьковской литературной старины // Южный край. – Харьков, № 6333, год девятнадцатый, 11 (23) июня 1899 г.
3. [Срезневский В. И.]. Охранная опись рукописнаго отделения Библиотеки Императорской академии наук. Сост. В. И. Срезневским (Доложено в заседании Общаго собрания 5-го мая 1901 г.) // Известия Императорской Академии наук. – СПб., 1902. – Т. 16. – № 4, апрель. – С. 92–94.
4. Срезневский В. И. Охранная опись рукописнаго отделения Библиотеки Императорской Академии наук. I. Книги Священного Писания (Продолжение) // Известия Императорской Академии наук. – СПб., 1902. – Т. 17. – № 6, декабрь.
5. Срезневский В. И. Охранная опись рукописнаго отделения Библиотеки Императорской Академии наук. I. Книги Священного Писания (Продолжение) // Известия Императорской Академии наук. – СПб., 1903. – Т. 18. – № 3, март.
6. [Срезневский В. И.]. Охранная опись рукописнаго отделения Библиотеки Императорской Академии наук. – Т. 1 : Книги Священного писания : с прилож. 4-х табл. снимков / [сост. В. И. Срезневский]. – СПб., 1905. – 70 с., I–IV табл.
7. Науменко В. П. Ф. Морачевский и его литературная деятельность / В. П. Науменко // Киевская старина. – Т. 79. – К., 1902. – Ноябрь. – С. 171–186; (Продолжение). – Декабрь. – С. 459–479.

8. [Науменко В. П.]. Документы, известия и заметки // Киевская старина. – 1902. – Т. 78. – № 9. – Сентябрь. – С. 93–99.
9. Науменко В. П. «Господа Нашого Иисуса Христа Святе Євангеліє від Матфея, славянською й українською мовою. Москва: Син. Тип., 1906» [Рецензия] // Україна. – Т. 1. – К., 1907. – Январь. – С. 106–113.
10. Житецкий П. И. О переводах Евангелия на малорусский язык / Павел Игнатович Житецкий. – СПб.: Тип. ИАН, 1906. – 65 с.
11. Комаров М. П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову (з портретом П. Морачевського) / Михайло Комаров. – Одеса: Друк. «Южно-Рус. Об-ва Печатного Дела», 1913. – 35 с.
12. Надтока О. М. До історії видання українського перекладу Євангелія в 1906–1911 рр. (листи О. Г. Лотоцького до О. О. Шахматова) / Л. М. Надтока, І. В. Пасько // Архіви України. – 1999. – № 1–6. – С. 35–47.
13. Стародуб А. В. Видання українського перекладу Євангелія (1905–1912) (за матеріалами архіву Московської синодальної друкарні) / А. Стародуб // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. – Вип. 6. – К., 2003. – С. 319–344.
14. Стародуб А. Право власності на літературну спадщину Пилипа Морачевського і видання Святійшим Синодом українського перекладу Четвероевангелія / А. Стародуб // Праці XIII Міжнародної наукової конференції «Історія релігій в Україні» (Львів, 20–22 травня 2003 року). – Кн. 1. – Львів, 2003. – С. 544–547.
15. Шевелів Б. «Чумаки» Филимона Галузенка й справжній автор цієї поеми / Б. Шевелів // За сто літ: матер. з громад. і літ. життя України XIX і початків XX ст. / за ред. М. Грушевського. – Х.; К.: Держ. вид-во України, 1930. – Кн. 6. – С. 17–106.
16. Липа Ю. Велетенське завдання. Святе письмо рідною мовою / Ю. Липа // Рідна мова. – 1939. – № 8. – С. 114–139.
17. [Морачевський П. С.]. Чумаки, або смутні часи України. Поема у шістех піснях, співана свідком тих часів столітнім чумаком Іваном Чуприно, на ночлігах чумацьких, у 1848 року / списана Хвилімоном Галузенком [псевд.]. – Чернигов: Тип. Ильинского монастыря, 1864. – 142 с.
18. Ситий І. М. Рукописні книги у зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / І. М. Ситий // Скарбниця української культури: зб. наук. праць. – Чернігів, 2004. – Вип. 4. – С. 3–37.

19. Українські поети-романтики 20–40-х років XIX ст. / упоряд., підг. текстів, бібліографічні довідки і примітки Б. А. Деркача, С. А. Крижанівського. Вступн. ст. І. Айзенштока. – К.: Дніпро, 1968. – 635 с.
20. Морачевський Пилип. Твори / упоряд. текстів, авт. передм. та доповн. прим. П. Хропка, Ф. Кейди. – К.: Логос, 2001. – 337 с.
21. Котенко Т. І. Неопублікований нарис В. П. Науменка («Чумаки, або Україна з 1768 року» П. С. Морачевський – редакції) / Т. І. Котенко // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2010. – Вип. 14. – С. 345–358.
22. Котенко Т. І. Літературно-історична хроніка «Чумаки, або Україна з 1768 року» Пилипа Морачевського / Т. І. Котенко // Ніжинська старовина. – Серія «Ніжинознавчі студії», № 9. – К., 2012. – Вип. 12 (16). – С. 104–117.
23. Білокінь С. І. Морачевський Пилип Семенович / С. І. Білокінь // Українська літературна енциклопедія. – К., 1995. – Т. 3. – С. 415.
24. Крохмальний Р. Морачевський Пилип Семенович / Р. Крохмальний // Довідник з історії України. Вид. 2-ге, доопр. і доповн. – К., 2001. – С. 484.
25. Самойленко Г. В. Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач / Григорій Васильович Самойленко. – Ніжин: ТОВ «Наука-сервіс», 1999. – 84 с.
26. Самойленко Г. В. Пилип Семенович Морачевський: (до 200-ліття від дня народження педагога і письменника) / Григорій Васильович Самойленко. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2006. – 95 с.
27. Самойленко Г. В. Творча доля П. Морачевського / Г. В. Самойленко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1998. – Вип. 11. – С. 3–15.
28. Самойленко Г. В. Пилип Морачевський – перший перекладач Святого Письма українською мовою / Г. В. Самойленко // Наукові записки НДУ. Серія «Філологічні науки». – Ніжин, 2006. – С. 4–8.
29. Самойленко Г. В. Творча доля першого перекладача Святого Письма Пилипа Морачевського: До 200-ліття від дня народження / Г. В. Самойленко // Літературний Чернігів. – 2006. – № 4 (36). – С. 180–187.
30. Самойленко Г. В. Хроніка українознавчих проявів у Ніжинській вищій школі у XIX – на поч. XX ст. / Г. В. Самойленко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2011. – Вип. 62. – С. 3–14.

31. Самойленко Г. В. Розвиток українського мовознавства у ніжинській вищій школі / Г. В. Самойленко // Наукові записки НДУ. Серія «Філологічні науки». – Ніжин, 2011. – С. 24–30.

32. Котенко Т. І. Луцький період життя і творчості П. С. Морачевського як педагога, письменника, книгознавця (1832–1834) / Т. І. Котенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник. – Вип. 36: Матеріали XXXV Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Луцьк, 15–17 вересня 2010 року. – Луцьк, 2010. – С. 412–425.

33. Котенко Т. І. Становлення П. С. Морачевського як педагога, письменника, книгознавця (у зв'язку з особистістю І. Г. Кулжинського) / Т. І. Котенко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2011. – Вип. 31. – С. 535–544.

34. Котенко Т. І. Історичний нарис П. С. Морачевського про будівництво й освячення церкви в с. Шняківка і роль особистості автора у цій божій справі / Т. І. Котенко // Пам'ять століть. Планета. – К., 2012. – № 1–2 (95–96), січень–квітень. – С. 121–132.

35. Гнатенко Л. А. Пилип Семенович Морачевський – український просвітитель середини ХІХ ст., педагог, письменник, перекладач, книгознавець / Л. А. Гнатенко, Т. І. Котенко // Українська біографістика: Збірник наукових праць. – К., 2011. – № 8. – С. 175–190.

36. Хропко П. Життя і творчість Пилипа Морачевського / П. Хропко, Ф. Кейда // Дивослово. – 2001. – № 1. – С. 13–17.

37. Шендеровський В. Людина, яка зробила апостольську справу / В. Шендеровський // Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки. – К., 2006. – Кн. 2. – С. 188–197.

38. Котенко Т. Перший перекладач Євангелії українською мовою Пилип Морачевський / Т. Котенко, В. Шендеровський // Український церковно-історичний журнал. – 2007. – № 3–4 (9–10). – С. 102–111.

39. Котенко Т. І. Він дав своєму народу віру в його власну мову / Т. І. Котенко, В. А. Шендеровський // Прикарпатський вісник Наукового товариства ім. Шевченка.– Івано-Франківськ, 2009. – № 2 (6). Серія: Слово. – С. 28–37.

40. Мозирський В. Духовний подвиг Пилипа Морачевського (до 200-річчя від дня народження) / В. Мозирський, В. Шендеровський // Дзеркало тижня. – 5–19 серпня 2006 р. (№ 30 (609)).

41. Корсак І. Лише правда зостанеться // Корсак І. Імена твої, Україно: Художньо-документальні оповідання / Іван Корсак. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. – 300 с. – (Сер. «Пантеон»). – С. 103–107.
42. Галас Б. З історії українсько-російського словника Пилипа Морачевського / Б. Галас // Волинь-Житомирщина: іст.-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 2003. – № 10. – С. 66–73.
43. Німчук В. Українська мова – священна мова / В. Німчук // Людина і світ. – 1992. – № 11. – С. 12, 28–33; 1993. – № 1. – С. 35–39; № 2–3. – С. 33–45; – № 4–5. – С. 14–19; – № 6–7. – С. 26–32; 8–9. – С. 26–31; – № 10–12. – С. 26–31.
44. Малюк М. Євангеліє у перекладі Пилипа Морачевського / М. Малюк // Неопалима купина. – 1993. – № 1. – С. 177–218.
45. Галас А. Особливості синтаксичної організації тексту «Євангелія від Луки» у перекладі П. Морачевського / А. Галас // Біблія і культура: Збірник наук. статей. Вип. 1. – Чернігів, 2000. – С. 224–228.
46. Мороз Т. Синтаксична варіантність у текстах книг Святого Письма (на матеріалі перекладів П. Морачевського, П. Куліша, І. Огієнка) / Т. Мороз // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 321–322: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 413–421.
47. Мороз Т. До індивідуальної характеристики перекладачів Євангелія у залученні лексичних джерел української мови (Пилип Морачевський, Пантелеймон Куліш, Іван Огієнко) / Т. Мороз, Л. Ткач // Наукові записки НаУКМА. – Т. 60: Філологічні науки. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 22–36.
48. Арполенко Г. П. Морачевський і перший повний переклад Св. Євангелія новоукраїнською мовою / Г. П. Арполенко // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2003. – С. 212–220.
49. Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. – Репринт. відтворення 1918 р. – К.: Фірма «Довіра», 1992. – 141 с.: іл.
50. Огієнко І. Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг українською мовою / Іван Огієнко. – 1927. – (Перевид.: ж. «Єдиними устами». – 2000. – № 4. – С. 3–41).
51. Митрополит Іларіон. Історія української літературної мови. – Вінніпег, 1949. – Вид. 2. – Вінніпег, 1980. – (Перевид.: Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 1995. – 294 с.).

52. Лотоцький О. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. – Ч. 3. – Варшава, 1934. – 395 с. (Праці українського наукового інституту. – Т. 13).
53. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К.: Femina, 1995. – 688 с.
54. Німчук В. Українські переклади Святого Письма / В. Німчук // *Das Ukrainische als Kirchensprache* (Українська мова в церквах). – *Slavische Sprachgeschichte I* Herausgegeben von Michael Moser. – Band 1. – Wien, 2005. – С 15–64.
55. Мороз Т. Маловідомі сторінки історії перекладів українською мовою книг Святого Письма від середини XIX до середини XX століть / Т. Мороз // *Науковий вісник Чернівецького університету*. – Вип. 276–277: «Слов'янська філологія». – Чернівці: Рута, 2006. – С. 240–251.
56. Гнатенко Л. А. Переклади Пилипа Морачевського книг Нового Завіту та Псалтиря українською мовою середини XIX ст., збережені за оригіналами та списками у книгосховищах Росії та України / Л. А. Гнатенко, Т. І. Котенко // *Рукописна та книжкова спадщина України*. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 154–177.
57. Малюк М. Пилип Морачевський. Спроба портрета на тлі заборон українського слова / М. Малюк // *Неопалима купина*. – 1993. – № 1. – С. 55–74.
58. Малюк М. Пилип Морачевський. Спроба портрета на тлі заборон українського слова / М. Малюк // *Малюк М. Непригріті славою*. – К.: Неопалима купина, 2006. – С. 3–32.
59. Стародуб А. До питання про вплив дискусії щодо доцільності видання українського перекладу Святого Письма на генезу Валуєвського циркуляру 1863 року / А. Стародуб // *Тези виступів учасників Всеукр. круглого столу «Сарбейвські читання»* (К., 30 січня 2003 р.). – К., 2003. – С. 63–65.
60. Стародуб А. Євангеліє та циркуляр [Електронний ресурс]: Переклад Четвероевангелія Пилипа Морачевського як одна з причин появи Валуєвського циркуляру 1863 р. / А. Стародуб // *Високий Вал*. – Чернігів, 4 вересня 2006. – <http://www.sian.ua.info/index>. – Заголовок з екрана.
61. Статєєва В. Внесок Пилипа Морачевського в розвиток біблійного стилю української літературної мови. Цензурна історія його перекладів / В. Статєєва // *Волинь–Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. – Житомир, 2003. – С. 230–249.
62. Котенко Т. І. Що може бути святіше для серця народу, за Слово Боже рідною мовою! (Листи П. С. Морачевського до І. І. Срезневського

1862, 1864, 1874 pp.) / Т. І. Котенко // Українська мова. – К., 2011. – № 4. – С. 54–62.

63. Котенко Т. І. Євангеліє Пилипа Семеновича Морачевського в контексті пересопницьких традицій / Т. І. Котенко // Наукові Записки. – Випуск ІХ. – Ч. І: Присвячено 450-річчю з часу створення Пересопницького Євангелія [Рівненський обласний краєзнавчий музей]. – Рівне, 2011. – С. 113–118.

64. Котенко Т. І. Від Пересопницького Євангелія до Євангелія Морачевського (історія перекладу українською мовою та видання) / Т. І. Котенко // Слов'янські обрії. – К., 2012. – Вип. 5 (у друці).

Summary

In the article for the first time an analytical research of P. S. Morachevsky personality and his original work in historiography as Holy Books researcher and translator to new Ukrainian language of the end of XIXth – beginning of XXIst century is revealed. This core aspect of Ukrainian historiography study is emphasised and other works are examined.

Key words: P. S. Morachevsky, Ukrainian historiography, Holy Books, Ukrainian translation.